

'Deze roman leest als een aangrijpende film.'
– *Vanity Fair*

DE VOORPROEFSTER VAN HITLER

ROSELLA POSTORINO

XANDER

ROMAN

1

We gingen een voor een naar binnen. Na uren in de gang te hebben gewacht, hadden we behoefte te gaan zitten. De kamer was groot, de wanden waren wit. In het midden stond een lange houten tafel die al voor ons was gedekt. Ze gaven ons een teken dat we plaats moesten nemen.

Ik ging zitten en verroerde me niet, met mijn handen ineengeslagen op mijn buik. Voor me stond een bord van wit keramiek. Ik had honger.

De andere vrouwen hadden zich zonder geluid te maken geïnstalleerd. We waren met zijn tienen. Sommigen zaten keurig rechtop, hun haar achterovergetrokken in een chignon. Anderen keken om zich heen.

Het meisje tegenover me beet velletjes van haar vingers en vermaalde ze met haar tanden. Ze had zachte wangen vol couperose. Ze had honger.

Om half twaalf 's ochtends waren we al uitgehongerd. Dat lag niet aan de buitenlucht of aan de rit met het busje. Dat holle gevoel in onze maag was angst. We waren al jaren hongerig en bang. En toen de geur van de gerechten in onze neus kwam, bonkte ons hart in onze slapen en liep het water ons in de mond. Ik keek naar het meisje met de couperose. Ze had net zo'n trek als ik.

De boontjes waren aangemaakt met gesmolten boter. Ik had al sinds mijn huwelijksdag geen boter meer gegeten. De geur van gebakken paprika prikte in mijn neusgaten, mijn bord was volgeschapt en ik kon nergens anders meer naar kijken. Op dat van het meisje voor me lag rijst met doperwtten.

‘Eet,’ zeiden ze vanuit de hoek van de zaal, en het was eigenlijk een uitnodiging, niet echt een bevel. Ze zagen de begeerte in onze ogen. Monden halfopen, versnelde ademhaling. We aarzelden. Niemand had ons smakelijk eten gewenst en dus kon ik misschien nog opstaan en zeggen: ‘Bedankt, de kippen zijn vanochtend vrijgevig geweest, vandaag hoef ik alleen een ei.’

Ik telde de genodigden nog eens. We waren met zijn tien, het was niet het laatste avondmaal.

‘Eet!’ herhaalden ze vanuit de hoek, maar ik had al op een boontje gesabbeld en mijn bloed al van mijn haarwortels naar mijn tenen voelen stromen en mijn hartslag al horen versnellen. Wat een maaltijd bereid je voor me – wat zijn die paprika’s zoet, zeg – wat een maaltijd, voor mij, op een houten tafel waar niet eens een tafelkleed op ligt, met Aachen-keramiek en tien vrouwen. Als we sluiers hadden gehad, zouden we net nonnen lijken, een refectorium van nonnen die de zwijggelofte hadden afgelegd.

Aanvankelijk namen we afgemeten hapjes, alsof we niet verplicht waren alles op te eten. Alsof we dit voedsel mochten weigeren, deze lunch die niet voor ons bestemd was, die ons toevallig werd toebedeeld, want we waren het toevallig waard deel te nemen aan zijn maaltijd. Maar daarna gleed het door onze slokdarm en belandde het in het gat in onze maag. En hoe meer die zich vulde, hoe breder het gat werd, hoe steviger we onze vork vastklemde.

De apfelstrudel was zo lekker dat de tranen me ineens in de ogen sprongen. Zo lekker dat ik steeds grotere happen in mijn

mond propte en het ene stuk na het andere verorberde, tot ik mijn hoofd naar achteren gooide om op adem te komen voor de ogen van mijn vijanden.

Mijn moeder zei dat je, als je eet, strijd voert met de dood. Dat zei ze vóór Hitler kwam, toen ik naar de lagere school in de Braunsteinstraße 10 in Berlijn ging en Hitler er nog niet was. Ze maakte een strik in mijn schort en gaf me mijn schooltas, en drukte me op het hart tijdens het middagmaal op te passen dat ik niet zou stikken. Thuis had ik de gewoonte altijd maar te praten, ook met volle mond. 'Je kletst te veel,' zei ze en ik stikte bijna écht, omdat ze me aan het lachen maakte met die tragische toon en die opvoedmethode van haar, die gebaseerd was op mijn dreigende uitsterven. Bijna alsof elke handeling om te overleven het risico inhield dat het einde naderde: leven is gevaarlijk, de hele wereld is een hinderlaag.

Toen de maaltijd was afgelopen, kwamen er twee ss'ers naar ons toe en de vrouw links van me stond op.

'Ga zitten! Ga terug naar je plaats!'

De vrouw viel neer, al hadden ze haar niet geduwd. Een van haar tot knotjes gedraaide vlechten raakte los uit de haarspeld en bungelde omlaag.

'Jullie hebben geen toestemming om op te staan. Jullie blijven hier tot nader order aan tafel zitten. In stilte. Als het eten besmet was, zal het gif snel in de bloedsomloop terecht komen.' De ss'er nam ons een voor een op om onze reactie te peilen. We ademden niet. Toen richtte hij zich weer tot de vrouw die was opgestaan. Ze droeg een dirndl, misschien had ze het uit eerbied gedaan. 'Hooguit een uur, rustig maar,' zei hij tegen haar. 'Nog een uur en jullie zijn vrij.'

'Of dood,' voegde een kameraad eraan toe.

Ik voelde mijn borstkas samentrekken. Het meisje met de couperose verborg haar gezicht in haar handen en dempte

haar snikken. ‘Hou op,’ snauwde de brunette naast haar, maar op dat moment huilden de anderen ook, als krokodillen die hun buikje rond hadden gegeten. Misschien was het wel een gevolg van de spijsvertering.

Zachtjes vroeg ik: ‘Mag ik vragen hoe u heet?’ Het meisje met de couperose begreep niet dat ik het tegen haar had. Ik stak mijn hand uit en raakte haar pols aan; ze trok hem terug en keek me wezenloos aan, al haar haarvaatjes waren gebarsten. ‘Hoe heet je?’ herhaalde ik. Het meisje draaide haar gezicht naar de hoek, ze wist niet of ze toestemming had om te praten. De bewakers waren afgeleid, het was bijna twaalf uur in de middag en ze straalden loomheid uit.

Zo te zien letten ze niet op haar, dus mompelde ze: ‘Leni, Leni Winter’, alsof het een vraag was, maar het was haar naam.

‘Leni, ik ben Rosa,’ zei ik. ‘Je zult zien dat we straks naar huis mogen.’

Leni was niet veel meer dan een klein meisje, dat zag je aan haar mollige knokkels. Ze had het gezicht van iemand die nog nooit op een hooizolder is aangeraakt, zelfs niet in de uitgeputte leegheid aan het eind van de oogst.

In 1938, na het vertrek van mijn broer Franz, had Gregor me mee naar Gross-Partsch genomen, om zijn ouders te leren kennen. ‘Ze zullen verliefd op je worden,’ had hij gezegd, trots op de Berlijnse secretaresse die hij had veroverd en die zich met de baas had verloofd. Als in een film.

Het was mooi geweest, die reis naar het oosten in een zijspan. ‘Naar Oostland willen wij rijden,’ luidde het lied. Dat klonk door de luidsprekers, niet alleen op 20 april. Hitler was elke dag jarig.

Voor het eerst reisde ik op een veerboot en vertrok ik met een man. Herta had mij ondergebracht in de kamer van haar zoon en hem naar de zolder verbannen. Toen zijn ouders naar

bed waren, deed Gregor de deur open en kroop bij mij onder de dekens. ‘Nee,’ fluisterde ik, ‘niet hier.’ ‘Kom dan mee naar de hooizolder.’ Mijn ogen werden glazig. ‘Dat kan niet, stel dat je moeder het merkt.’

We hadden nog nooit gevreeën. Ik had het nog nooit met iemand gedaan.

Gregor streelde zachtjes mijn lippen, volgde de omtrekken met zijn vingertop en drukte daarna steeds harder tot hij bij mijn tanden kwam, mijn mond openwong en twee vingers naar binnen liet gaan. Ze voelden droog aan op mijn tong. Ik had mijn kaken op elkaar kunnen klemmen en hem kunnen bijten. Dat was niet eens bij Gregor opgekomen. Hij heeft me altijd vertrouwd.

’s Nachts kon ik hem niet weerstaan, ik ging naar de zolder en maakte de deur open. Gregor sliep. Ik hield mijn lippen bij de zijne om mijn adem met die van de zijne te vermengen en hij werd wakker. ‘Wilde je weten hoe ik ruik tijdens mijn slaap?’ vroeg hij lachend. Ik duwde eerst één en toen twee en toen drie vingers in zijn mond. Zijn mond ging verder open en zijn speeksel maakte me nat. Dat was liefde: een mond die niet bijt. Of de kans dat die onverhoeds toch toehapt, zoals een hond die in opstand komt tegen zijn baas.

Ik droeg mijn ketting met de rode steentjes toen hij me op de terugweg bij mijn nek pakte. Het gebeurde niet op de hooizolder van zijn ouders, maar in een sloopshut zonder patrijspoorten.

‘Ik moet eruit,’ mompelde Leni. Ik was de enige die het hoorde.

De brunette naast haar had scherpe jukbeenderen, glanzend haar en een harde blik in haar ogen.

‘Ssst.’ Ik streelde Leni’s pols en deze keer trok ze hem niet terug. ‘Nog maar twintig minuten, het zit er bijna op.’

‘Ik moet eruit,’ hield ze vol.

De brunette keek haar schuins aan. ‘Je wilt maar niet stil zijn, hè?’ Ze trok aan Leni’s kleding.

‘Wat doe jij nou?’ schreeuwde ik bijna.

De ss’ers draaiden zich naar me toe. ‘Wat is er aan de hand?’

Alle vrouwen draaiden zich naar me toe.

‘Alstublieft,’ zei Leni.

Er kwam een ss’er tegenover me staan. Hij greep haar arm en zei iets in haar oor wat ik niet kon verstaan, maar waardoor haar gezicht vertrok tot een verwrongen blik.

‘Voelt ze zich niet goed?’ vroeg een andere bewaker.

De vrouw met de dirndl sprong weer overeind. ‘Het is vergif!’

Ook de anderen stonden op, terwijl Leni kokhalsde en de ss’er nog net op tijd opzij kon stappen, want Leni gaf over op de grond.

De bewakers holden naar buiten, riepen de kok en ondervroegen hem. De Führer had gelijk, de Engelsen wilden hem vergiftigen.

De vrouwen omhelsden elkaar, andere stonden tegen de muur te huilen. De brunette liep op en neer met haar handen in haar zij en maakte een raar geluid met haar neus. Ik ging naar Leni toe en legde mijn hand op haar voorhoofd.

De vrouwen hielden hun buik vast, maar dat kwam niet door krampen. Ze hadden hun honger gestild en dat waren ze niet gewend.

Ze hielden ons nog ruim een uur vast. De vloer werd schoon-gemaakt met kranten en een natte lap, maar er bleef een zure geur hangen. Leni ging niet dood, maar hield wel op met trillen. Daarna viel ze in slaap met haar hand in de mijne en haar wang op haar arm, op tafel leunend, als een kind.

Ik voelde dat mijn maag gespannen raakte en weer begon te borrelen, maar was te moe om me er druk om te maken.

Gregor was in dienst gegaan. Hij was geen nazi, we zijn nooit nazi's geweest. Als klein meisje wilde ik niet bij de Bund Deutscher Mädel. Ik vond de zwarte halsdoek die onder de kraag van de witte blouse gedragen moest worden niet mooi. Ik ben nooit een fatsoenlijke Duitse geweest.

Toen de duffe, eindeloos durende periode van onze spijsvertering was verstreken en het alarm weer afging, maakten de bewakers Leni wakker en lieten ons in de rij staan bij het busje dat ons thuis zou brengen. Mijn maag borrelde niet meer; hij had zich ontspannen. Mijn lichaam had het eten van de Führer opgenomen, het eten van de Führer stroomde door mijn bloed. Hitler was gered. Ik had weer honger.

2

Tussen de witte muren van de eetzaal werd ik die dag een proefster van Hitler.

Het was het najaar van 1943, ik was zesentwintig en had er een reis van vijftig uur en zevenhonderd kilometer op zitten. Vanaf Berlijn was ik naar Oost-Pruisen gekomen, de plek waar Gregor geboren was, maar Gregor was er niet. Om de oorlog te ontvluchten was ik een week geleden naar Gross-Partsch verhuisd.

De vorige dag waren ze zonder aankondiging naar het huis van mijn schoonouders gekomen en hadden ze gezegd: ‘We zijn op zoek naar Rosa Sauer.’ Ik hoorde ze niet, want ik was achter op het erf. Ik had ook het geluid van het legerbusje dat voor het huis parkeerde niet gehoord, maar zag wel dat de kippen zich naar het kippenhok haastten, over elkaar heen buiteland.

‘Ze zoeken je,’ zei Herta.

‘Wie?’

Ze draaide zich zonder te antwoorden om. Ik riep Zart, maar die kwam niet. Het was een mondaine kat, ’s ochtends ging hij weg om een wandelingetje door het dorp te maken. Dus liep ik maar achter Herta aan en dacht: wie zoekt me dan, niemand kent me hier, ik ben net aangekomen, o god, is Gregor terug? ‘Is mijn man terug?’ vroeg ik, maar Herta was al in de keuken en stond met haar rug naar de deur, waardoor ze

het licht tegenhield. Ook Joseph stond daar, met zijn hand op tafel leunend, iets voorovergebogen.

‘Heil Hitler!’ Twee donkere gestalten staken hun rechterarm uit in mijn richting.

Ik deed hetzelfde, terwijl ik de drempel overstapte. De schaduw had afgegeven op hun gezicht. Er stonden twee mannen in grijsgroene uniformen in de keuken. Een van hen vroeg: ‘Rosa Sauer?’

Ik knikte.

‘De Führer heeft u nodig.’

Hij had me nog nooit gezien, de Führer. En hij had me nodig.

Herta droogde haar handen af aan haar schort en de ss’er sprak verder, wendde zich tot mij, keek alleen naar mij en nam me van top tot teen taxerend op. Een arbeidskracht met een gezonde, robuuste lichaamsbouw, al was ik natuurlijk wel wat verzwakt door de honger, hadden de nachtelijke sirenes me van mijn slaap beroofd en stonden mijn ogen dof door het verlies van alles en iedereen. Maar ik had een rond gezicht en mijn haar was dik en blond. Een jonge, arische vrouw die al getemd was door de oorlog. Eerst zien, dan geloven, honderd procent een nationaal product, een uitstekende deal.

De ss’er maakte aanstalten om te vertrekken.

‘Kunnen we u iets aanbieden?’ vroeg Herta, onvergeeflijk laat. Boeren weten niet hoe ze belangrijke mensen moeten behandelen. Joseph ging rechtop staan.

‘We komen morgenochtend om acht uur, zorg dat u klaarstaat,’ zei de ss’er die tot dan toe had gezwegen en die nu op zijn beurt aanstalten maakte om te vertrekken.

De leden van de Schutzstaffel deden beleefd, of ze hielden niet van koffie van geroosterde eikels. Al was er misschien ook wijn, een fles die in de kelder bewaard werd tot Gregor terug zou zijn. Hoe dan ook, ze namen Herta’s aanbod niet eens in overweging. Ze was er dan ook wel erg laat mee gekomen, dat

moet gezegd worden. Maar misschien kwam het ook gewoon omdat ze niet voor verleidingen bezweken, ze wapenden hun lichaam tegen ontberingen, want verleidingen maakten je zwak en zij beschikten over wilskracht. Met uitgestoken arm schreeuwden ze 'Heil Hitler' – en ze wezen naar mij.

Toen het legerbusje vertrokken was, ging ik bij het raam staan. De strepen van de banden op het steenslag vormden het pad naar mijn vonnis. Ik ging bij een ander raam staan, in een andere kamer, stuiterend van de ene kant van het huis naar de andere, op zoek naar lucht, naar een uitweg. Herta en Joseph liepen achter me aan. Alsjeblieft, laat me nadenken. Laat me ademen.

De burgemeester had mijn naam genoemd, hadden de ss'ers gezegd. De burgemeester van een boerendorp kent iedereen, ook degenen die net zijn aangekomen.

'We moeten een manier zien te vinden.' Joseph klemde zijn vuist om zijn baard en trok eraan alsof hij de oplossing eruit kon persen.

Voor Hitler werken, je leven voor hem opofferen. Deden niet alle Duitsers dat? Maar dat ik vergiftigd eten zou kunnen binnenkrijgen en zo zou kunnen sterven, zonder een gewerschot of een ontploffing, dat kon Joseph niet aanvaarden. Een heimelijke dood, aan het zicht onttrokken. Een dood voor muizen, niet voor helden. Vrouwen sterven niet als helden.

'Ik moet gaan.'

Ik bracht mijn gezicht naar het glas en probeerde diep adem te halen. Elke keer kreeg ik een steek in mijn sleutelbeen. Ik veranderde van raam. Een steek in mijn ribben. Mijn adem kwam maar niet vrij.

'Ik ben hierheen gekomen om me beter te voelen en in plaats daarvan loop ik het risico dat ik doodga aan vergiftiging,' zei ik met een bitter lachje, een verwijt aan het adres van mijn schoonouders, al hadden zij de ss niet op mijn dak gestuurd.

‘Je moet je verstoppen,’ zei Joseph. ‘Ergens onderduiken.’

‘In het bos,’ opperde Herta.

‘Waar in het bos? En dan creperen door de kou en de honger.’

‘Wij brengen je wel eten.’

‘Natuurlijk,’ beaamde Joseph. ‘We laten je heus niet in de steek.’

‘En als ze me komen zoeken?’

Herta keek naar haar man. ‘Denk jij dat ze haar komen zoeken?’

‘Ze zullen het niet goed opvatten, dat niet...’ zei Joseph weloverwogen.

Ik was een deserteur zonder leger, ik was lachwekkend.

‘Je kunt teruggaan naar Berlijn,’ opperde hij.

‘Ja, je kunt terug naar huis,’ zei ook Herta. ‘Ze volgen je heus niet helemaal tot daar.’

‘Ik heb geen huis meer in Berlijn, weet u nog? Als ik niet genoodzaakt was geweest, was ik nooit hierheen gekomen!’

Herta’s gezicht verstrakte. In een oogwenk was ik voorbijgegaan aan de schroom die onze rolverdeling met zich meebracht vanwege het feit dat we elkaar nauwelijks kenden.

‘Neem me niet kwalijk, ik bedoelde niet...’

‘Laat maar zitten,’ zei ze kortaf.

Ik had geen respect getoond, maar tegelijkertijd had ik de deur geopend naar een vertrouwelijke band tussen ons. Ik voelde me zo met haar verbonden dat ik me aan haar had willen vastklampen. In gedachten zei ik: houd me bij u, zorg voor me.

‘En jullie dan?’ vroeg ik. ‘Als ze komen en ik ben er niet, wat doen ze dan met jullie?’

‘Wij redden ons wel,’ antwoordde Herta en ze liep weg.

‘Wat wil je doen?’ vroeg Joseph. Hij had zijn baard losgelaten. Er was geen oplossing.

Ik stierf nog liever in een vreemd oord dan in mijn eigen stad, waar ik niemand meer had.

De tweede dag als proefster stond ik bij het krieken van de dag op. De haan had gekraaid en de kikkers waren ineens opgehouden met kwaken, alsof ze allemaal waren bezweken door de slaap. Op dat moment voelde ik me alleen, na de hele nacht wakker te hebben gelegen.

In de weerspiegeling van het raam zag ik de kringen onder mijn ogen en ik herkende mezelf. Het kwam niet door het slaapgebrek of de oorlog – die donkere groeven hebben altijd in mijn gezicht gezeten. Mijn moeder zei altijd: ‘Doe die boeken toch dicht, kijk je gezicht toch eens.’ En mijn vader vroeg de dokter: ‘Heeft ze geen ijzertekort?’ Maar mijn broer wreef met zijn voorhoofd over het mijne, want door dat zijdeachtige glijden viel hij in slaap. In de weerspiegeling van het raam zag ik dezelfde kringen onder mijn ogen als toen ik klein was, en ik wist dat het een voorteken was.

Ik ging naar buiten om Zart te zoeken, die opgerold tegen de omheining van het kippenhok lag te slapen, bijna alsof hij verantwoordelijk was voor de kippen. Het is trouwens ook niet verstandig om dames alleen te laten – Zart was een man van de oude stempel, dat wist ik. Gregor was daarentegen weggegaan: hij was liever een goede Duitser dan een goede echtgenoot.

De eerste keer dat we samen uitgingen, hadden we afgesproken in een café in de buurt van de dom. Hij was te laat geweest. We waren buiten aan een tafeltje gaan zitten, al was het ondanks de zon een beetje koud. Ik raakte in vervoering omdat ik in het vogelkoor een muzikaal deuntje ontdekte, en in hun vlucht een choreografie die speciaal voor mij werd uitgevoerd, omdat eindelijk het moment was aangebroken waarop de liefde leek

te zijn gekomen zoals ik die als klein meisje had verwacht. Een vogel maakte zich los uit de troep; trots maakte hij in zijn een-tje een duikvlucht tot hij bijna in de Spree belandde, schampte het water met zijn gespreide vleugels en steeg meteen weer op. Het was maar een tijdelijke bevlieging geweest om te willen vluchten, een vlaag van verstandsverbijstering, het impulsieve gebaar van een euforische roes. Daar bij mijn baas, de jonge ingenieur die naast me aan de bar zat, voelde ik me euforisch. Het geluk was zojuist begonnen.

Ik had een stuk appeltaart besteld en er nog niet eens van geproefd. Gregor wees me erop: 'Vind je het niet lekker?' Ik lachte: 'Dat weet ik niet.' Ik schoof het bordje naar hem toe zodat hij ervan kon eten. En toen ik hem de eerste hap zag nemen en haastig zag kauwen, met zijn gebruikelijke geestdrift, kreeg ik ook trek. Dus had ik een stukje genomen en daarna nog een, en ineens aten we van hetzelfde bordje en kletsten we zonder het echt ergens over te hebben, zonder elkaar aan te kijken, alsof dat al te intiem was, tot onze vorkjes elkaar kruisten. Op dat moment waren we stil en keken we op. We keken elkaar lange tijd aan, terwijl de vogels bleven vliegen of vermoeid neerstreken op de takken, de balustrades, de straatlantaarns. Of wie weet, misschien richtten ze hun snavel wel op de rivier om zich in het water te storten en nooit meer boven te komen. Toen zette Gregor met opzet zijn vorkje tegen het mijne en het was net of hij me aanraakte.

Herta kwam eieren rapen en was later dan anders. Misschien had zij die nacht ook wel niet geslapen en had ze die ochtend niet uit bed kunnen komen. Ze trof me roerloos aan op een roestige ijzeren stoel met Zart aan mijn voeten. Ze ging naast me zitten en vergat het hele ontbijt.

De deur kraakte. 'Zijn ze er al?' vroeg Herta.

Joseph, die tegen de deurpost leunde, schudde van nee. 'De

eieren,' zei hij en hij richtte zijn wijsvinger op het erf. Zart liep een beetje stijfjes achter hem aan, en ik miste zijn warmte.

De schittering van het ochtendgloren had zich inmiddels als branding teruggetrokken en kleepte de ochtendhemel uit: bleek en bloedeloos. De kippen begonnen te kakelen, de vogels begonnen te kwetteren en de bijen gonsden tegen die kring van licht, maar ze werden tot zwijgen gebracht door de piepende banden van een voertuig dat tot stilstand kwam.

'Instappen, Rosa Sauer!' hoorde ik ze schreeuwen.

Herta en ik sprongen overeind, Joseph liep terug met de eieren in zijn hand. Hij merkte niet dat hij er eentje te stevig beetpakte en dat die tussen zijn vingers was gebroken, waardoor er trage, feloranje stroompjes tussendoor dropen. Ik volgde hun spoor onwillekeurig: ze zouden zich van zijn huid losmaken en geluidloos op de grond terechtkomen.

'Opschieten, Rosa Sauer!' maanden de ss'ers.

Herta gaf me een duwtje in mijn rug, waardoor ik in beweging kwam.

Ik wilde liever wachten tot Gregor terug was. Geloven dat de oorlog ten einde was. Ik wilde liever eten.

In het legerbusje keek ik snel om me heen en ging op de eerste vrije plek zitten, ver bij de andere vrouwen vandaan. Er waren er vier. Twee zaten naast elkaar en de andere twee zaten ieder apart. Ik wist niet meer hoe ze heetten. Ik herinnerde me alleen Leni's naam, maar die was nog niet ingestapt.

Niemand beantwoordde mijn goedemorgen. Ik keek naar Herta en Joseph aan de andere kant van het raampje, dat bevlekt was door strepen van regen. In de deuropening stak ze ondanks de artritis haar arm op. Hij had het gebroken ei in zijn hand. Ik keek naar het huis – de dakpannen die zwart waren door de schimmel, de roze pleisterkalk en de valeriaanbloemen die in plukjes op de kale grond groeiden – tot het om

de bocht verdween. Ik zou er elke ochtend naar kijken alsof ik het nooit meer terug zou zien. Daarna zou het me geen verdriet meer bezorgen.

Het hoofdkwartier van Rastenburg bevond zich drie kilometer van Gross-Partsch en lag verscholen in het bos, onzichtbaar van bovenaf. Toen de arbeiders waren begonnen met de bouw ervan, vertelde Joseph, zetten de mensen uit de buurt vraagtekens bij dat komen en gaan van bestelbusjes en vrachtwagens. De militaire Sovjetvliegtuigjes hadden ze nooit gelokaliseerd. Maar wij wisten dat Hitler daar was, dat hij er vlakbij sliep en dat hij 's zomers misschien lag te woelen en probeerde de muggen dood te slaan die hem in zijn slaap stoorden. Misschien krabde hij ook wel aan die rode vlekjes en liet hij zich verslaan door die tegengestelde neigingen die de jeuk oproept. Dat je de archipel van bultjes op je huid niet kunt verdragen, maar je daar toch niet af kunt blijven omdat de opluchting zo groot is als je wél krabt.

Ze noemden het de Wolfsschanze, het Wolfshol. Wolf was zijn bijnaam. Naïef als Roodkapje was ik in zijn buik beland. Een legioen van jagers was naar hem op zoek. Als ze hem in handen kregen, zouden ze mij ook van kant maken.